

óta szolgált itt, és bátor, harcedzett tisztnek számított. Így nem is rontott előre „felelőtlenül” fedezet nélkül, ugyanis a 2. (Hannover) huszárezred egyik (valószínűleg az 1. őrnagyi) osztályának a támogatásával tört előre a kijelölt pontra. Érdekes, hogy az előbbi huszárokat (az üteghez hasonlóan), ellentétben a 3. (Ferdinánd) huszárezred két osztályával (az egyiknek, a 2. őrnagyi osztálynak éppen Zámory százados volt a parancsnoka...) egyáltalán nem zavarta az előrenyomulásban a hivatkozott visszaemlékezésben szereplő ún. „széles, mély árok” (valószínűleg a Szila-patakról van szó)... Így itt inkább a támogató csapatok elkéséséről van szó, mint „felelőtlen tüzérekről” (166., 187. o.). Az üteg viszont a túlerejű cs. kir. lovasság támadása miatt (amely előbb szétverte a Hannover-fedezetet) lényegében valóban megsemmisült, mivel súlyos személyi vesztesége mellett 6 ágyúja és 3 lőszerkocsija is az ellenség kezére került (egy lőszerkocsi pedig felrobant), ellentétben az állítottakkal (166., 187. o.). (Az eset után Csányi a XV. gyalogüteg parancsnoka lett, és később százados is előléptették, így aligha öt hibáztatta a vezetés...) Ami pedig a hadrendi anomáliákat illeti: a tavaszi hadjárat alatt az új, Görgei-féle hadrend csak április 4–5-től lépett érvénybe, így (a visszaemlékezések döntő többségében állítottakkal ellentétben) a hadműveletek kezdetén még a Vetter-féle volt érvényben, ezért Leiningen dandára Tápióbcskénél valóban rendelkezett még egy (a II.) 12 fontos üteggel (185. o.).

Érdekes még a szerző azon megjegyzése is, hogy a tábori erődítések esetében mind Győr június 28-i, mind Komárom július 2-i védelmét sikertelennek minősíti (119. o.), pedig az előbbi esetben a második védelmi vonal feladását csak egy megkerülés kényszerítette ki késő délután, míg a második esetben csak a jobbszárny 3 elővédmű került (ideiglenesen) ellenséges kézre; a fő védelmi sáncvonalat a támadók meg sem tudták közelíteni. Hasonlóképp: bár a szerző szerint a magyar felderítés végig jól működött (237. o.), a szabadságharc története tele van mindkét fél hadvezetése számára meglepetést hozó „találkozóütközetekkel”. Végül: bár a recenzens is tudja, hogy a magyar huszár „a világ első katonája”, azért (ellentétben a kissé lekicsinyló megjegyzésekkel: 45., 235. o.) a nyílt összecsapásokban rendszerint a cs. kir. vértések és ulánusok kerekedtek felül, a dragonyosok és svalizserek pedig egyenrangú ellenfelek voltak a harctéren (leszámítva persze a lesvetéseket és portyázásokat).

Az előbbi (inkább kiegészítő jellegű) megjegyzésektől függetlenül, a recenzens csak ajánlani tudja a fenti munkát minden, a korabeli hadviselés apró részletei iránt érdeklődő szakembernek és olvasónak egyaránt, akik többet szeretnének megtudni a 19. század első felének harcjeljárásairól a szélesvásznú történelmi filmek „lendületesen” ábrázolt rohamainál, vagy a lakonikus „hősies csapataink bevették a helységet” típusú száraz hadijelentéseknél.

Kemény Krisztián

Petelei Klára

DESCRIPTIO TRANSYLVANIAE
Art Printer, Sepsiszentgyörgy, 2013. 192 o.
ERDÉLY LEÍRÁSA

A tavalyi év legvégén *Descriptio Transylvaniae* címmel reprezentatív, 192 oldalas könyv jelent meg a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum és ARTprinter Könyvkiadó gondozásában, amely Erdély önálló térképeit mutatja be. A kötet a magyar Atlas Hungaricus (*Szántai Lajos*: Atlas Hungaricus 1528–1850. I–II. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1996) és a román *Descriptio Romaniae* (*Ciortan, Ion – Radu, Măriuca – Penda, Octavian Ion*: *Descriptio Romaniae*. Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi. Bukarest, 2004) térképkatalógusok közötti eddigi üres teret tölti ki.

A kötet szerzője *Petelei Klára*, aki történelem–angol szakot végzett a marosvásárhelyi Petru Maior Egyetemen, jelenleg a marosvásárhelyi Teleki Téka könyvtárosa. A szerző mögött, akinek ez az első munkája ezen a területen, két szürke eminenciás áll: *Gróf László*, 1956 óta Angliában élő térképgyűjtő, aki lektorálta a munkát és a bevezető tanulmányt jegyzi, továbbá előszót írt a kötethez *Tamás Sándor* kézdivásárhelyi térképgyűjtő.

Nem könnyű megválaszolni, hogy mi által határolódik le tudatunkban a folyamatos földrajzi felszín egy szeglete, és válik az a terület tájegységgé. Bírhat az a térrész környezetétől elütő

természeti jelleggel, de az is lehet, hogy történetében, nyelvében, vallásában tér el szomszédjaitól. Lehet, hogy a megfigyelt szempontot valamely tudományág használja csoportosításra, vagy épp a közigazgatás is megvonja éles határait e mentén, és az is megtörténhet, hogy maga a helyi közösség tudatába fészkelődik be ez a sajátosság.

Azt a földterületet, amelyet Erdélynek nevezünk, az ókorban még nem tekintették tájegységnek, a középkorban vált azzá. Természetföldrajzi értelemben az Erdélyi-medencét a környező hegyvonulatok mindig is elzárták a mögöttük levő alföldektől. Története során ez a medence bizonyos mértékben saját utat járt be, legerőteljesebben a 16. és 17. században, amikor országgá nőtte ki magát. Többnyelvű és többfélekezettű jellege is egyedivé tette.

Erdély területe és státusa változott a történelme során. Az erdőn túli terület saját nevet kapott, a magyar középkorban Erdély névvel a medencét és peremhegységeit nevezték (lásd erdélyi püspökség), a kora újkorban az állammá vált Erdélyi Fejedelemség meg-megszerzett magyarországi részeket (Partium), viszont később a Habsburg-tartományhoz már csak kisebb Részeket ragasztottak hozzá. A kiegyezéskor elvesztette önállóságát, az unió olyan mértékű volt, hogy a dualizmusban a statisztikákban a nevét is lecsérélték (Királyhágóntúl névvel illették). Lassan száz éve, hogy Erdély alatt egyre inkább egy tágabb területet értünk, s ezáltal elkülönítjük az eddig tárgyalt történeti Erdélyt, és a jelenkorit, amely az egykori Magyarország és a mai Románia metszete.

A tájegységek általában először névként kerülnek térképre, majd az lesz fontosságuk mérvadója, hogy címsorba kerülnek, önálló kivágotú térképek fő témái lesznek. A tájegység térképi ábrázolásának mikéntje tehát pontosan követi a tájegység életét, erejét.

Erdély nevének első térképi ábrázolása feltehetőleg az 1320-as évek végi *Angelino Dalorto (Dulcert)*-féle portolán felirata. Ezen latinul és magyarul jelenik meg Erdély neve (regio septem castra, erguiul). A későbbi középkori térképek keveset tettek hozzá e tekintetben e térképhez: Erdély nevén kívül pár legfontosabb városát találjuk csak meg.

Még a középkori Magyarország utolsó pillanataiban történt meg az igazi áttörés. *Lázár* Magyarország térképe 1528-ra készült el, amely Erdélyt Transsylvania felirattal adja meg, és mintegy száz helynévben részletezi. A brassói szász *Johannes Honterus* négy évvel későbbi, 1532-es országgrésztérképe további elsősegeket szerez meg: a magyar és a román térképtörténet is az első itthon nyomtatott térképként ünnepli, továbbá ez az első térkép, amelynek címében ott az Erdély felirat (Chorographia Transylvaniae Sybembürgen). Honterus térképén már több mint kétszáz nevet szerepeltetett, kivágata nagyjából az Erdélyi-medence, részletesebben a szász székek kerülnek bemutatásra. Honterus térképét követően hamarosan országgá vált az általa ábrázolt terület, kialakult az Erdélyi Fejedelemség. Az ezt követő másfélszáz évben a nyugati kiadók főleg kettőjük térképe felhasználásával készítették térképeket e területről. A térképek közül a leg részletesebbek az önálló Erdély-térképek: eleinte Honterus nyomán csak az Erdélyi-medence került bemutatásra, a 16. század végétől már felületi színezés és határszalag jelölte Erdély önálló államiságát határai révén, a 17. században néha Partiummal is kiegészült a célterület.

Újabb komoly előrelépés a Habsburg-időszakban történt: az osztrák szolgálatban dolgozó *Giovanni Morando Visconti* 1699-es térképe, amely a korábbiakhoz képest sokkal több települést írt meg, ezernél is többet. 1769–73 között az osztrákok már részletes felmérést végeztek e tartományukról, Erdélyt bemutató topográfiai térképművük már 280 szelvényből állt. Fontos cezúra tehát az első osztrák katonai felmérés, ezt követően az önálló országtérképek már messze nem a leg részletesebb munkák voltak.

Ahogy a valamelyest önálló Erdély történetében is fontos zárókö a Magyarországgal való unió, úgy az önálló Erdély-térképek történetében is fontos záró időpont 1867. Az 1860-as években a tartományról még sűrűn jelentek meg részletes térképek, azonban a közigazgatási rangjától megfosztott, tájegységgé lefokozott Erdély sem a dualizmusban, sem Románia részeként jóformán nem került önállóan térképre több mint egy évszázadon át. A mentális síkba bezárt fogalom térképi kivetítése az 1989–1990-es rendszerváltás környékén erősödött meg: a többnyelvű Kovács-Fodor-féle Erdély-autótérkép volt az első, amely e tájegységet, pontosabban már a jelenkori változatát, ismét térképi címbe emelte.

A *Descriptio Transylvaniae* kötet az 1850 előtti Erdély-térképeket mutatja be, oldalméretű színes képet, illetve magyar, román és angol nyelvű leírásokat közölve a térképekről. A kötet háromnyelvűsége teljes körű, kiterjed a fűszövegekre, előszóra és a bevezető tanulmányra is. Elismerésre méltó, hogy érzékeny témakörrel ugyanazokat az információkat adja közre a kötet a feleknek, továbbá világnyelven is elérhetővé teszi azt.

Tamás Sándor előszavából tudjuk meg a kötet célját: az összes ma ismert, valaha nyomtatásban megjelent önálló Erdély-térképet jelenítették meg. Csak az önálló általános térképeket, nem foglalkoztak a többszelyvényes, részletes topográfiai térképművekkel és a tematikus térképekkel sem. Az önálló Erdély-térképek mellett van egy kakukktojás is: „érdekességként” beszerkesztették Székelyföld első önálló térképét is (1832-ből).

A térképtörténetben használt általános 1850-es évet tekintették záró időpontnak. Így a könyvből hiányoznak a szabadságharc és kiegyezés közötti másfél évtized térképei, amelyek a leg-részletesebben mutatták be a még nem egyneműsített erdélyi közigazgatást, a még nem kanonizált, különböző nyelvű erdélyi névanyagot (pl. Mersich, Bermann, Bielz, Fetti, Grimm, Petermann, Steinhausen munkái). Talán hasznosabb lett volna nem az általános dátummal, hanem a helyi térképtörténetet nagyon befolyásoló 1867-tel zárni a munkát, hiszen akkor — eltekintve a ma is jóformán megvásárolható térképektől — tényleg teljes lett volna a körkép.

Az előszó és köszönetnyilvánítás után *Gróf László* Erdély térképei és térképészei című tanulmányát találjuk a kötetben. E tanulmány nem e kötet számára készült, korábbi változatát angolul olvashattuk már, a gyulafehérvári 1918. December 1. Egyetem történeti folyóiratában jelent meg (*Gróf László: Maps and Mapmakers of Transylvania. In Annales Universitatis Apulensis. Series Historica I. Gyulafehérvár, 2005. 283–295. old.*). A tanulmány Ptolemaiosz 2. századi munkájával kezdi az Erdély területéről szóló térképek leltárát, középkori OT- és portolán-térképekkel, továbbá Lázár és Honterus térképeivel folytatja, részletesen kitér Ortelius eredményeire. A 18. századi erdélyi „térképész” Bod Péter életének és munkásságának bemutatásával zárul a tanulmány. E tanulmány kiegészítő ábrája a kétoldalas felvétel Lázár térképének felső negyedéről, rajta Erdéllyel is.

A könyv fő része az 57 szerző által készített 86 térkép bemutatása; a kötet talán fő erénye, hogy ennyi Erdély-térkép egy helyen még nem szerepelt. Számomra meglepő módon a térképek a szerzők neveinek ábécé-sorrendjében következnek egymás után. Meglátásom szerint — térképtörténeti munka lévén — hasznosabb lett volna a kronologikus szemlélet, hogy lássuk a térképek fejlődését, a források hatásait a későbbi munkákra, az újdonságokat tudjuk felismerni. Az általam elképzelt kronologikus sorrend végén egy névmutató ábécé-sorrendje megoldotta volna azt a gyorskeresést, amely a jelenlegi szerkezet egyetlen előnye. A jelenlegi ábécé-sorrendes szerkezet esetében legalább egy kronológia szükséges lett volna az olvasónak segítségként a történeti sorrend követésében.

Természetesen a térképek legnagyobb része ismert, hiszen ezek nagy része megtalálható a nagy budapesti gyűjteményekben (Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára), és ezen intézmények az utóbbi évtizedekben digitálisan közzétették már legfontosabb térképeiket honlapukon, illetve DVD-kiadványaikban. A kötet értékeként írhatjuk fel, hogy olyan térképeket is tartalmaz a fenti ismertek mellett, amelyeknek ez az első újraközlése.

A kötet nagy oldalmérete (32 x 33 cm) ellenére is a térképeket többnyire kicsinyítve látjuk, teljes kivágatukban, ritkán kapunk nagyításokat a térképek részleteiről. Így a térképek jellegéről csak általános képet alkothatunk, azonban a nevek többnyire már olvashatatlanul kicsik, így ténylegesen tanulmányozni a térképeket már nem lehet. Az utóbbi időben térképtörténeti munkáknál elterjedt az a megoldás, hogy DVD-n mellékelik a térképek nagyfelbontású képeit, ezt követni itt is hasznos lett volna.

A térképekkel szemben fekvő oldalon rövid szöveg mutatja be az illető térkép szerzőjének életútját, munkásságát, majd a térkép pár vonására hívja fel a szerző a figyelmet: tallóz a kartus megoldásából, a térképi tartalom vagy ábrázolás mikéntjéből, a névrajz érdekességeiből.

Ugyan a forrásmunkák szövegközi hivatkozása nem történik meg, a munka a felhasznált irodalom felsorolásával zárul, amely tehát inkább csak egy általános bibliográfia Erdély térképtörténetéről.

A közigazgatási értelemben vett önálló Erdély nagyjából Buda elfoglalása és a kiegyezés között létezett, ezzel párhuzamosan ugyanebben a mintegy három évszázadban készültek ez országról, tartományról az önálló Erdély-térképek. Az utóbbi évtizedekben újra megjelentek e történeti tájegység önálló Erdély-térképei, sőt vele párhuzamosan az Erdély-térképtörténet is önállósodik, ennek egyik lépése e munka megjelenése.

Bartos-Elekes Zsombor